

ДИПЛОМАТИЧНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ ПРИ МЗС УКРАЇНИ

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

АВСТРИЙСЬКИЙ КУЛЬТУРНИЙ ФОРУМ У КИЄВІ

АВСТРІЯ Й УКРАЇНА НА ІСТОРИЧНИХ ПЕРЕХРЕСТЯХ

Науковий збірник

Київ – 2016

Гай-Нижник Павло

Фінансові взаємини України з Австро-Угорщиною (кінець 1917–1918 рр.)

Анотація: В статті висвітлюються українсько-австро-угорські фінансової взаємини, фінансові аспекти Берестейського (Брестського) договору, проекти фінансових угод між УНР та Австро-Угорщиною, фінансово-економічні угоди Української Держави (Гетьманату) з Австро-Угорщиною протягом кінця 1917–1918 рр. та їхні наслідки.

Ключові слова: міжнародна фінансова політика, валютний курс, фінансова угода, Австро-Угорщина, УНР, Українська Держава, Гетьманат, авуари.

Рік 1918-й розпочався для України у вирі війни з більшовицькою Росією. Власних сил на боротьбу з окупантами в УНР не було, як не було й можливості утримувати лінію фронту проти австро-угорських та німецьких військ на своїх західних кордонах. Україні потрібен був мир. Мир був потрібен й більшовицькій Росії, його прагли також і цісарська Австро-Угорщина, і кайзерівська Німеччина. У кожній країні були свої розрахунки і спонуки до цього, але саме Українська Народна Республіка потребувала як негайного миру, від якого безпосередньо залежало питання її існування, так і термінового здобуття союзника у боротьбі за звільнення власної території.

Керівники УНР, гонимі безвихіддю і безсиллям перед більшовицьким наступом, 4 грудня 1917 р. вирішили надіслати своїх представників на Румунський і Південно-Західний фронти з метою укласти там перемир'я, а вже 7 грудня 1917 р. Ставка командування німецькими військами на Східному фронті отримала повідомлення, що Центральна Рада визначилась у конкретизації своєї мирної програми¹. 9 грудня 1917 р. на місце

---

¹ Кураєв О. О. Українська проблема у політиці Берліна та Відня у Першій світовій війні (1914–1918). – К., 2006. – С. 222.

проведення переговорів про перемир'я для «консультативної участі» виїхало три представники УНР¹, а вже 17 грудня 1917 р. Центральна Рада ухвалила «утворити міжвідомствену комісію при Генеральному Секретаріаті для розроблення економічних і інших питань в зв'язку з мирними переговорами»².

Фінансові аспекти Берестейського договору 1918 р. для УНР

Невдовзі Центральна Рада та її уряд змушені були залишити Київ. Між тим, у Бересті українська делегація вела нелегкі переговори з представниками Центральних держав (Німеччина, Австро-Угорщина, Болгарія, Туреччина) щодо укладання мирного договору й надання цими країнами військової допомоги УНР в боротьбі з більшовицькими загарбниками. 9 лютого 1918 р. на останньому пленарному засіданні української частини мирної конференції в Бересті сторони підписали мировий договір³. 12 лютого 1918 р. українська делегація підписала з делегацією Австро-Угорщини додатковий договір до мирного договору, який на рівноправній основі встановлював загальноприйняті у світі правові принципи відносин громадян та юридичних осіб двох сторін. Він був подібним до українсько-німецького додаткового договору, укладеного 9 лютого⁴. Того ж дня М. Любинський підписав звернення⁵ з проханням надати Україні військову допомогу⁶. Після Берестейського договору, укладеного представниками Центральної Ради, на терен України з метою вигнання більшовицьких агресорів, вступило 450-тисячне німецьке та австро-угорське військо. Невдовзі спільно з підрозділами армії УНР союзники звільнили від загарбників всю територію України. 2 березня 1918 р. уряд УНР прибув до Києва, а згодом у столиці законотворчу працю відновила й Центральна Рада.

¹ Кураев О. О. Українська проблема у політиці Берліна та Відня у Першій світовій війні (1914–1918). – С. 223.

² Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України). – Ф. 1063. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 30.

³ Коваль В. В. Брест-Литовська конференція 1918 р.: діяльність делегації УНР по укладенню мирного договору з державами Четверного союзу: автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.02. – К., 2002. – С. 15.

⁴ Коваль В. В. Брест-Литовська конференція 1918 р. – С. 15.

⁵ * Д. Дорошенко та Є. Чикаленко стверджували, що насправді ця ідея належала голові Центральної Ради М. Грушевському [Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. – Т. 1. – Ужгород, 1930. – С. 37–38, 263; Чикаленко Є. Уривки з моїх споминів за 1917 р. – Прага, 1932. – С. 40].

⁶ Horak S. The First Treaty of World War I. Ukraine's Treaty with the Central Powers of February 9, 1918. – New-York, 1988. – P. 54.

Відповідно до мирного договору, всі сторони, щодо фінансової сфери взаємин, відмовлялися на взаємній основі від сплати витрат війни, тобто «сплати їхніх державних витрат на ведення війни, також витрат на відшкодування військового збитку, що зазнали вони та їхні громадяни в зонах ведення воєнних дій від воєнних заходів, включно зо всіма реквізиціями, які здійснені на території супротивника»¹. Економічні взаємини між Австро-Угорщиною та УНР мали розвиватися відповідно до австрійсько-російського договору про суходільну та морську торгівлю від 15 лютого 1906 р. Зберігав силу й генеральний російський митний тариф від 13–16 січня 1903 р.² Крім того, сторони: відмовлялися від транзитних зборів за товари будь-якої категорії, що транспортуватимуться через територію однієї зі сторін прямим транзитом або з розвантаженням, складуванням та повторним завантаженням; мали надавати одна одній максимально можливу допомогу в сфері дії залізничних тарифів, особливо засобом запровадження наскрізних тарифів; митниці обох країн повинні працювати щоденно протягом всього року, за винятком неділь і державних свят. Водночас, жодна зі сторін не мала претендувати на преференції, котрі інша надає будь-якій країні, зв'язаній з нею митним союзом і що має спільні з нею кордони (колонії, зарубіжні володіння та протекторати підлягали в цьому відношенні тому ж регулюванню, що й метрополія). Як бачимо, фінансово-економічні умови договору були сприятливішими саме для Центральних держав, але в ситуації, в якій опинилася на початку 1918 р. Україна, вони були не лише прийнятними, але й вкрай необхідними. Втім, цей договір був потрібним і Центральним державам (зокрема Австро-Угорщині), які також змушені були приструнити свої апетити, адже як згадував О. Чернін, що брав участь у переговорах, «Мир з Україною був підписаний під тиском голоду, що починався. Він носить на собі характерні риси свого походження»³.

Разом з основним договором, між УНР і країнами Почвірного союзу (з Австро-Угорщиною – від 12 лютого) було укладено ще й «Додатковий договір», в якому фінансове питання було висвітлено детальніше. Так, наприклад, його VII стаття торкалася приватних боргових зобов'язань, які виявилися порушеними через збройне протиборство країн. Планувалося врегулювати їх так:

---

¹ Федюшин О. Украинская революция. 1917–1918. – М., 2007. – С. 306-307.

² Там же. – С. 308–309, 311.

³ Архив русской революции. – Т. 1. – М., 1991. – С. 166.

«§3. Грошові зобов'язання, котрі могли бути у виконанні під час війни на підставі воєнних законів, мусять бути заплачені перед впливом трьох місяців по ратифікації мирового договору.

По сім зобов'язанням повинно платити п'ять відсотків річно від первісного строку заплати за весь час війни, з включенням трьох місяців, без огляду на мораторій. До первісного строку заплати в кожному окремому випадку відсотки платяться по договору.

4. Для ПОЛАГОДЖЕННЯ ГРОШЕВИХ І ПРИВАТНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ВЗАЄМНО ПОВИННІ БУТИ ДОПУЩЕНІ ПРИЗНАНІ ДЕРЖАВОЮ ТОВАРИСТВА ДЛЯ ОХОРОНИ КРЕДИТОРІВ ЯКО УПОВНОВАЖЕНІ ДЛЯ ОБСТОЮВАННЯ ІНТЕРЕСІВ З НИМИ СПОЛУЧЕНИХ ФІЗИЧНИХ І ЮРИДИЧНИХ ОСІБ»¹.

Нижче, статтю VIII, зазначалося, що обидві сторони, які уклали договір, згоджуються в тому, аби по ратифікації мирового договору перейняти на себе виплату громадянам кожної сторони державних зобов'язань, а особливо громадських боргів.

З огляду ж на те, що УНР мала за мету поділити з іншими частинами колишньої Російської Імперії майно цієї імперії, то спосіб виконання зазначеної постанови мав застерігатися надалі в особливій згоді. При тому, УНР у будь-якому разі обіцяла взяти на себе ті зобов'язання щодо німецьких громадян, які повстали при виконанні громадських робіт на Україні, або були забезпечені майном, що знаходилося на Україні². Цей текст в Бересті підписали уповноважені представники УНР, Німеччини та Австро-Угорщини³. Щодо цієї частини загальних договірних документів, то я також не схильний драматизувати їхні умови. Юридично ці тексти зберігали і гарантували повне рівноправ'я у фінансово-економічних стосунках та взаємну вигоду сторін, а для молоді та знекровленої УНР були не лише виправданими, але й певною мірою пільговими. Інша річ полягала у шляхах та обсягах їхнього практичного втілення та виконання взаємних зобов'язань сторін. Як показало недалеке майбутнє, цих та інших (наприклад, торговельно-продовольчих тощо) умов не було дотримано жодною з країн, а в умовах австро-німецької окупації відбулося й взагалі неприховане нехтування українським суверенітетом та втручання у внутрішні справи України з боку Центральних держав.

¹ Робітничка газета. – 1918. – 15 березня.

² Там само. – 15 березня.

³ Там само. – 16 березня.

Проблеми почалися чи не одразу з вступом військ нових союзників на терени України. Наявність у держави власної грошової одиниці передбачає і встановлення її паритету до валют інших країн, з якими вона має торговельно-економічні відносини. Україні, на терені якої перебувало німецьке та австро-угорське військо і для якої Центральні держави, в силу військово-політичних обставин, стали головними торговельними партнерами, необхідно було визначитися й у ставленні до їхніх грошових одиниць, передовсім, Німеччини та Австро-Угорщини.

Грошові взаємини Центральних держав взагалі, а зокрема Австро-Угорщини, з Центральною Радою на офіційному рівні вперше де-юре занотовані були в «Мировому договорі між Німеччиною, Туреччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією та Українською Народною Республікою» (т. зв. Берестейській договір) від 27 січня (9 лютого 1918 р.). Як відомо, УНР підписала у Бересті мирний договір з країнами Почв'їрного блоку з укладанням торговельно-економічної угоди з новими союзниками, згідно з якою Україна зобов'язувалася поставити державам коаліції велику кількість продуктів і сировини. Тоді ж у договорі тимчасово було зафіксовано й валютні курси (ідентичні дореволюційним паритетам рубля до марки та крони): 1 марка = 46,2 коп., 1 крона = 39,382 коп.¹. «Мировий договір», підписаний 9 лютого 1918 р.², з цього приводу, зокрема, зазначав: «обрахунок відбувати в золоті на таких основах: 1 тис. німецьких державних марок в золоті рівні 462 крб. в золоті Української Народньої Республіки, а також рівні 462 руб. в золоті бувшого російського цїсарства (1 руб. рівняється 1/16 імперіяла), або 1 тис. австрійських і угорських корон в золоті рівні 396 крб. 78 грошам, в золоті бувшого російського цїсарства (1 руб. рівняється 1/16 імперіяла)»³.

На цьому пункті договору варто зупинитися окремо, позаяк він визначає не лише фактично встановлений твердий розрахунковий курс валют між УНР, Німеччиною та Австро-Угорщиною, але, як буде видно в подальшому, істотно впливатиме на подальший перебіг переговорів щодо визначення підстав нового співвідношення валют між цими країнами. Перш за все, слід зауважити на тому, що вже під час підготовки тексту договору, як свідчив один з членів української делегації І. Шафаренко, в приватних

---

¹ Немановъ Л. М. Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.). – К., 1919. – С. 62.

² * Берестейській договір був ратифікований Центральною Радою 17 березня 1918 р. [Робітничая газета. – 1918. – 19 березня; ЦДАВО України. – Ф. 1063. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 41].

³ Нова Рада. – 1918. – 22 лютого; 24 лютого.

розмовах німці попереджали його про відсутність у них наміру віддавати своє золото Україні¹. Як наслідок, цей пункт піддався ґрунтовному і тривалому обговоренню, під час якого представники Центральних держав посилалися на недостачу золота у них самих. Українці ж заперечували їм тим, що країни Почвірного блоку можуть покрити його поставками України такої кількості своїх товарів, яка оберне сальдо товарообміну на їхню користь і позбавить Центральні держави від необхідності передачі золота. Виявилось також, що з остаточним текстом в договорі відбулися певні метаморфози, а саме: вислів «виплата відбувається золотом» згодом було замінено досить невиразною фразою «обрахунок відбувати в золоті», а в німецькомовному тексті сформульовано було іще більш слизько².

Таким чином, погодившись на включення до договору золотого еквіваленту, представники Центральних держав попередньо передбачили можливий розвиток подій і підстрахувалися на свою користь від майбутніх претензій української сторони. Представники ж УНР, чи-то з огляду на поспіх укласти договір в зв'язку з військово-політичною ситуацією в Україні, чи-то з причини недостачі дипломатичного та міжнародно-фінансового досвіду, не врахували усі можливі для України колізії, закладені у цьому пункті, або банально не проконтролювали редакцію як власного примірника документа, так і німецькомовного.

Утім, вже на той час усім учасникам договору було зрозуміло, що визначені «Мировим договором» валютні курси, у зв'язку із знеціненням рубля за час війни і революції, були далекими від тогочасних фінансово-економічних реалій, як українських, так і німецько-австрійських. Питання ж платежів при товарообміні вимагало встановлення нових розрахункових співвідношень валют між суб'єктами торгівлі.

Врегулювання питання паритету валютних курсів (карбованця та крони)

За таких обставин кожна з договірних сторін розпочала дії щодо облаштування вигідного курсу своїх національних валют на українському грошовому ринку. Потреба у врегулюванні валютних курсів виникла також внаслідок необхідності унормування грошових розрахунків між УНР і Центральними державами по товарообміну й самим фактом німецько-австро-угорської окупації і складнощами, які виникли з цього приводу в питанні грошових відносин. Довоєнний паритет з рублем у зв'язку з його однаковим співвідношенням з українською валютою автоматично стосу-

¹ ЦДАВО України. – Ф. 1118. – Оп. 1. – Спр. 38. – Арк. 7.

² Там само. – Арк. 8.

вався й карбованця. Встановлення такого курсу не принесло очікуваних результатів через тривання бойових дій на основній території України, а коли вони вщухли, уряд УНР і Центральна Рада відчули перші ознаки грошового диктату нових союзників. У перебігу просування німецьких та австро-угорських військ Україною командування союзницьких військ почало самовільно визначати курси валют своїх держав щодо рубля та карбованця, що ще більше ускладнювало фінансову ситуацію в УНР. Так діяв наприкінці лютого – початку березня 1918 р., зокрема, й командувач німецькими військами в Україні генерал А. Лінзінген, визначивши курс срібного рубля в 1,50 марки та 2,25 марки¹. Офіційно уряд України не протестував проти такого самоврядування вищого окупаційного начальства. Це, зокрема, підтверджується телеграмою від 1 березня 1918 р. директора Кредитової канцелярії Міністерства фінансів УНР Г. Супруна до начальника Штабу охорони Ніжинщини Сердюка, в якій наказувалося: «До кінцевого встановлення згоди з Центральними Державами курсу Австро-Германських грошей треба додержуватись курсу встановленого генералом Лізінгеном. Срібний карбованець прірівнювати до півтори марки і до двох з четвертю корон»².

15 березня 1918 р. німецьке верховне командування в особі того ж таки генерала А. Лінзінгена, без будь-якої консультації з українським урядом, власним розпорядженням встановило новий курс царського російського рубля в 1,50 марки (66²/₃ коп. за марку), заявивши при цьому, що такий паритет відповідає міжнародному і тому повинен бути прийнятий в Україні. Уряд Центральної Ради про такий крок окупаційних властей був принизливо поставлений до відома телеграмою Головної квартири німецьких військ в Україні³. 16 березня, після обговорення цієї телеграми, Рада народних міністрів УНР була змушена прийняти такі умови⁴. Одночасно курс австрійської крони було встановлено у 2¹/₄ крони за рубль (44¹/₂ коп. за крону)⁵.

У подальшому уряд УНР намагався довести, що цей занижений паритет мав застосовуватися лише до рублів і не міг бути вживаний щодо карбованця. Зрозуміло, що цей «дитячий виверт», який не вартий серйозно-

¹ Відділення Державного архіву Чернігівської обл. в Ніжині (ВДАЧОН). – Ф. 344. – Оп. 1. – Спр. 198. – Арк. 11.

² ВДАЧОН. – Ф. 344. – Оп. 1. – Спр. 198. – Арк. 11.

³ ЦДАВО України. – Ф. 3690. – Оп. 1. – Спр. 17. – Арк. 14 зв.

⁴ Там само; ВДАЧОН. – Ф. 344. – Оп. 3. – Спр. 1. – Арк. 27.

⁵ Немановъ А. М. Финансовая политика Украины. – С. 63.

го уряду, як визначив це тогочасний дослідник фінансів Л. Неманов, був безжалісно знищений австро-німцями¹. Досить скоро Центральна Рада змушена буде погодитися на ще нижчий валютний курс.

Утім, становище, коли кожна з присутніх на українському терені (а, відповідно, й ринку) сил самовільно визначає сприятливий для себе курс грошових одиниць не могло тривати. Не вигідно це було, перш за все, українській стороні як з фінансово-господарчого боку, так і з огляду на підрив її владного авторитету. Враховуючи ж військово-політичні обставини, в яких опинилася Центральна Рада та її уряд у 1918 р. після підписання Берестейської угоди, без урахування позицій німецької та австро-угорської сторін і пошуку порозуміння з ними, розв'язати валютно-паритетний вузол українська влада об'єктивно не змогла б. Тим паче односторонньо і на власну користь.

Після цих перших поступок України Німеччина та Австро-Угорщина почали неприхований фінансовий тиск на УНР, користуючись безпорадністю уряду В. Голубовича у налагодженні грошового господарства. Фінансова криза в Україні та голод коштів в розпорядженні уряду Центральної Ради були настільки очевидними, що австро-угорський посол в Києві граф Й. Форгач, повідомляючи 26 березня 1918 р. до Відня своєму міністрові іноземних справ графу О. Черніну про політичний та економічний стан в Україні², називає співвідношення у 2,5 крони щодо рубля/карбованця, зафіксоване Берестейським договором, «справжньою дурницею» і передбачає його швидке падіння до однієї крони. При цьому цісарський посол окремо відмічав, що «українські державні каси повністю пусті, службовці вже більше місяця не отримували жалування, а Міністерство [фінансів УНР] добуває собі гроші, реквізуючи попри всього іншого цукор на цукрових заводах, а замість грошей видає документи, що підтверджують його отримання»³. Відчуваючи грошову безпорадність Центральної Ради, австро-німецькі члени спільної фінансової комісії на засіданні 26 березня 1918 р. ультимативно зжорсточують свої вимоги щодо встановлення валютного паритету⁴.

¹ Неманов Л. М. Финансовая политика Украины. – С. 63.

² Цю доповідь склав австрійський секційний радник Енеді для голови спільної Комісії з продовольства, дійсного таємного радника, генерал-майора австро-угорської служби О. Прагенау. Його копію посол Австро-Угорщини в Україні граф Й. Форгач і переправив до Відня міністрові іноземних справ графу О. Черніну [Ereignisse in der Ukraine 1914–1922 deren Bedeutung und historische Hintergünde. – Band I. – Philadelphia, 1966. – S. 339].

³ Ereignisse in der Ukraine 1914–1922 deren Bedeutung und historische Hintergünde. – S. 339.

⁴ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 32. – Арк. 58-58 зв.

6 квітня 1918 р. між УНР та Центральними державами було укладено відповідну угоду про встановлення твердого розрахункового курсу між їхніми грошовими одиницями. Умови визначали, що твердий розрахунковий курс між рублем, маркою і кроною встановлювався терміном до 15 липня 1918 р. у співвідношенні 1 руб. = $1\frac{1}{3}$ марки = 2 кронам¹. Із встановленням твердого розрахункового валютного курсу, однак, не вдалося уникнути недоречностей, пов'язаних з міжгрошовим обміном. Причиною цьому стало існування насправді фактично двох офіційних курсів: одного обов'язкового для зносин з німцями та австрійцями (1 марка = 75 коп., 1 крона = 50 коп.) і іншого, за яким приймалася валюта від приватних осіб установами Держбанку (1 марка = $66\frac{2}{3}$ коп., 1 крона = $44\frac{4}{9}$ коп.). Другий курс (відповідний до встановленого генералом Лінзінгеном) приймався у випадках, які не суперечили умовам тристоронньої домовленості про твердий розрахунковий курс, вироблений фінансовою комісією. Причиною цьому стала сепаратна політика Держбанку УНР².

23 квітня 1918 р. після тривалих кількатижневих перемовин і, як значав міністр закордонних справ Австро-Угорщини граф О. Чернін, під сильним дипломатичним тиском³ було підписано сумарний договір по товарообміну УНР з Центральними державами, в якому також було зафіксовано новий розрахунковий валютний курс⁴.

Проекти фінансової угоди про позику між УНР, Німеччиною та Австро-Угорщиною

Навесні 1918 р. становище українського уряду погіршувала й передстрайкова ситуація з робітниками залізниць, які вже чотири місяці не отримували заробітної платні. Крім того, залізнична індустрія, як, власне, й колійна мережа країни, потребували термінового капіталовкладення й вимагали встановлення чіткого державного контролю й регулювання. На порядку денному постала справжня загроза не лише зриву виконань торговельно-постачальних зобов'язань Центральної Ради перед країнами Почвірного блоку, але й краху усієї, ще так чи інакше вцілілої, державної інфраструктури тощо.

¹ ВДАЧОН. – Ф. 344. – Оп. 1. – Спр. 198. – Арк. 38-38 зв.; ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 32. – Арк. 42; ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 35. – Арк. 13, 64.

² Державний архів Харківської обл. (ДАХО) – Ф. 84. – Оп. 2. – Спр. 40. – Арк. 59; ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 32. – Арк. 1-1 зв.; ЦДАВО України. – Ф. 1509. – Оп. 5. – Спр. 13. – Арк. 1-1 зв.

³ Чернин О. В дни мировой войны. Воспоминания бывшего австрийского министра иностранных дел. – М.; Пг., 1923. – С. 271.

⁴ ЦДАВО України. – Ф. 2592. – Оп. 1. – Спр. 65. – Арк. 84-85 зв.

Саме з цього приводу ще 12 березня 1918 р. між майором Генштабу австро-угорських військ Іоном та Управлінням залізниць України відбулася безпосередня зустріч. Предметом переговорів виявилася багатомісячна заборгованість по виплаті зарплатні українським залізничникам. Управлінню залізниць України пропонувався аванс за кошт австро-угорських фінансових засобів на погашення заборгованості по зарплатні для залізничників. Ця пропозиція була «з вдячністю» відхилена головою Ради міністрів В. Голубовичем¹. Проблему ж зарплатні залізничникам так і не було вирішено.

Цілком зрозуміло, що надалі ситуація не могла перебувати в подібному стані. 20 березня 1918 р. Рада міністрів УНР уповноважила Кредитову канцелярію організувати для остаточного вирішення всіх фінансових закордонних рахунків спеціальну комісію². 23 березня 1918 р. на засіданні спеціальної комісії з товарообміну українські представники заявили, що уряд УНР готовий надати Центральним державам 2 млн пуд. цукру під отримання авансу на суму в 30 млн рублів. Очевидно члени комісії не змогли знайти спільну мову, позаяк 25 березня 1918 р. уряд УНР знов обмірковував справу щодо отримання зовнішньої позики. Того ж дня було принципово визнано за необхідне взяти зовнішню позичку і доручено голові Ради міністрів В. Голубовичу та відповідним міністерствам розпочати з цього приводу переговори³.

28 березня 1918 р. відбулося чергове спільне з представниками Центральних держав засідання Комісії з товарообміну. Головуючий на засіданні М. Порш у вступній промові одразу ж зазначив, що весь фінансовий апарат України було зруйновано більшовиками, і заявив, що з огляду на змальовану ситуацію, український уряд пропонує Німеччині надати йому позику або авансом грошові знаки; крім того, бажано також передати Україні вагони і потяги, що були захоплені раніше Німеччиною та Австро-Угорщиною на теренах колишньої Росії⁴. Представники Центральних держав погодилися на таку пропозицію, а їхні фахівці взялися розробляти умови надання Києву суми, необхідної для вирішення поточних проблем із виплатою платні залізничникам України.

---

¹ Ereignisse in der Ukraine 1914–1922 deren Bedeutung und historische Hintergründe. – S. 347–348.

² ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 2. – Спр. 18. – Арк. 1.

³ Там само. – Ф. 3690. – Оп. 1. – Спр. 17. – Арк. 52.

⁴ Немановъ Л. М. Финансовая политика Украины. – С. 16.

Після засідання німці й австрійці одразу ж почали консультації із Берліном та Віднем. Так, наприклад, міністр іноземних справ О. Чернін 30 березня 1918 р. телеграфував цісарському послу в Києві графу Й. Форгачу з цього приводу таке: «Питання про виплату зарплатні українським залізничникам через можливий їхній страйк в районі дислокації наших військ постійно викликав в мене прискіпливу увагу та стурбованість. Вчора мені вдалося домогтися принципової згоди прем'єр-міністра на проведення безпосередніх переговорів майора Іона з міністром залізничного транспорту та отримання нашої фінансової допомоги. Поки що кожному робітникові має бути виплачено аванс, для чого необхідно виділити 21 млн рублів, причому дві третини суми Німеччиною, а одна третина нами. Майор Іон доповів про це армійському командуванню. Заперечення уряду [України] проти прямої виплати боргу окупаційними властями частково пов'язане з питаннями соціал-демократичних організацій залізничників. Становище на залізничному транспорті, котрий майже не працює, включаючи й обслуговування військових ешелонів, і не має фінансових надходжень, є лише одним з елементів хаосу, що склався, та повного краху фінансової системи в Україні»¹. Яку ж суму запрошували в Центральних держав українські урядовці? Судячи з доповідної телеграми посла Австро-Угорщини в УНР графа Й. Форгача до міністра іноземних справ графа О. Черніна, попередньо Україна прагла отримати авансом 50 млн рублів для виплати зарплатні залізничникам².

Відповідно до прохання української сторони, представники Центральних держав виробили проект договору про видачу урядові УНР авансу, однак в сумі 25 млн рублів³. Проект виділення авансу містив у собі конкретні вимоги, які яскраво висвітлюють ставлення Берліна та Відня до української влади. Це, перш за все, вираження в офіційному документі недовіри урядові УНР вимогою надання окупаційному командуванню звітних документів про цільове використання коштів та диктатом щодо правил експлуатації залізниць. По-друге, Центральні держави, не криючись, вказували урядові суверенної держави на встановлення бажаного їм внутрішнього розпорядку руху потягів і способу оплати праці залізничників. Крім того, за відносно невелику позику, окупанти прагли отримати для себе небачені привілеї аж до провезення поза чергою воєнних вантажів за тарифами мирного часу. І врешті, за рамки договору

¹ Ereignisse in der Ukraine 1914–1922 deren Bedeutung und historische Hintergründe. – S. 348-349.

² Ibid. – S. 349-350.

³ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 32. – Арк. 61-61 зв.

(а отже й грошового обігу на шляхах сполучення) виводилася платіжна спроможність українських грошових одиниць (карбованця і гривні), коли висувалася вимога погашення авансу царськими рублями. Аналізуючи документ, неважко дійти висновку, що угода ця нав'язувалась УНР, а позиція представників України, в кінцевому результаті, визначалась як *vox clamantis in deserto*¹.

Природно, що таке неприховане втручання у внутрішні справи держави й намагання принизити керівництво УНР викликали протест з боку українського уряду. 31 березня 1918 р. на своєму засіданні Рада міністрів ухвалила: «а) позичку грошей у німців одхилити; в) доручити Міністру Фінансів попередити німців, на яких умовах ми можемо прийняти позику грошей, яко аванс під товари, і ультимативно заявити, що ми не допустимо їх втручання в виплату жалування служачим залізниці і пошти; с) доручити Міністру Шляхів зробити приказом по Міністерству виговор Плевако за його самовільні переговори з німцями про грошову позику з погрозою, що при повторенні таких вчинків він буде увільнений від служби»².

Наступного дня (вранці 1 квітня 1918 р.) на засіданні спеціальної комісії міністр фінансів УНР В. Мазуренко від імені свого уряду заявив, що Рада міністрів у цілому ухвалила проект угоди, але пропонує внести до неї кілька змін: «а) Замість передбаченого розрахункового курсу в $1\frac{1}{3}$ марки вона бажає такого в 1,5 марки. Відповідно до сього встановиться й курс австрійської крони; б) відсоток з 7 % річних вважається надто високим; с) Видачу мільйона рублів «Ост» в рахунок авансу потрібно усунути; д) На контроль Германського та Австро-Угорського військового управління при сплаті жалування та заробітків не повинно бути дано згоди»³. Німецько-австрійські представники висловили готовність піти на певні поступки в питаннях зниження відсоткової ставки по позиках і відмовитися від видачі мільйона ост-рублів. Разом з тим представники окупаційної влади прагли зберегти за собою контроль над використанням коштів, заявляючи, що «запропонований шлях вповні охороняє права Українського Уряду» і, водночас, виявили згоду «розглянути й іншу пропозицію, що переслідує ту ж мету»⁴.

Особливо загострилися переговори в частині обговорення умов валютного паритету в угоді. У питанні про зміну валютного курсу по позиці

¹ * *Vox clamantis in deserto* (лат.). – Голос волаючого у пустелі.

² ЦДАВО України. – Ф. 3690. – Оп. 1. – Спр. 17. – Арк. 55.

³ Там само. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 32. – Арк. 59.

⁴ Там само. – Арк. 59-59 зв.

з 1¹/₃ марки за рубль на 1,5 марки представники Центральних держав залишилися непохитними і навіть ультимативно заявили, що «якщо Україна на це не може погодитися, то належить перервати переговори, як [такі], що не відбулися»¹. Після цього міністр фінансів заявив, що український уряд відмовляється від авансу і має власні можливості заплатити залізничним службовцям та робітникам утримання запропонованими до випуску скарбовими знаками УНР². Того ж дня В. Мазуренко доповів уряду про провал переговорів³, а ввечері міністр торгу і промисловості І. Феценко-Чопівський на засіданні Комісії з товарообміну заявив, що Рада міністрів постановила припинити переговори про позику 25 млн руб. у Німеччини та Австро-Угорщини⁴.

Утім, невдовзі переговори було поновлено⁵. Суть нової австро-німецької пропозиції полягала в тому, що австро-німецькі представники склали, на відміну від проекту на 25 млн руб., два проекти договорів про надання УНР авансу: фінансовий і технічний.

Фінансовий проект фактично відновлював проект договору на 25 млн руб. з певними незначними змінами. Відсоток по позиці до розрахунку чи повернення було встановлено в 6 % річних, проте курс залишався той самий (75 коп. за марку і 50 коп. за крону). Німеччина та Австро-Угорщина відмовилися від безпосереднього контролю над виплатою зарплатні службовцям та робітникам, але в технічному договорі вказали вимогу припинення безкоштовного пересування залізницями, встановлення зробної платні в залізничних майстернях та скасування військових надбавок⁶. Таким чином Центральні держави прагли укласти угоду про аванс, не оприлюднюючи відокремлений від фінансового технічний договір, і тим самим зберегти репутацію Центральної Ради та її уряду. Разом з тим, вимога підписання одночасно обох договорів залишалася непорушною. Українська ж делегація, навпаки, погоджувалася на підписання авансового договору, але протестувала проти договору технічного, як такого, що легалізує втручання у внутрішні справи України.

5 квітня 1918 р. Рада міністрів заслухала звіт В. Мазуренка про перебіг переговорів⁷. Наступного ж дня, 6 квітня 1918 р., Рада міністрів

¹ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 32. – Арк. 59-59 зв.

² Там само.

³ Там само. – Спр. 4. – Арк. 45-46.

⁴ Немановъ Л. М. Финансовая политика Украины. – С. 71.

⁵ ЦДАВО України. – Ф. 3690. – Оп. 1. – Спр. 17. – Арк. 58.

⁶ Немановъ Л. М. Финансовая политика Украины. – С. 71.

⁷ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 63-63 зв.

вирішила відхилити договір про отримання авансу зі спеціальним призначенням від Німеччини та Австро-Угорщини¹. Більше переговори між представниками УНР та Центральних держав з цього приводу не поновлювалися. Проблема ж виплати зарплатні залізничникам так і не була вирішена урядом Центральної Ради.

Водночас, відповідно до торговельної угоди, в квітні 1918 р. розпочалися переговори про валютну трансакцію, яку Україна мала здійснити з Центральними державами. Необхідність такого валютного договору полягала в тому, що торговельні зносини УНР з Німеччиною та Австро-Угорщиною були побудовані на тій перспективі, що весь товарообмін між ними відбуватиметься за допомогою урядових установ, а також, що союзники утримаються від вільної закупівлі продовольства, аби не сприяти спекуляції і непомірному підвищенню цін. Крім того, український уряд був зацікавлений в тому, щоб вітчизняний грошовий ринок не насичувався німецькою та австрійською валютою. Аби закупити щось для Центральних держав, українським установам необхідні були кошти українські, які Німеччина та Австро-Угорщина повинні були б мати, а для закупівель у цих країнах потрібна була валюта у марках і кронах. Тому для усіх сторін найбільш логічним і доцільним було здійснити взаємний обмін певною масою грошових знаків партнера і закріпити економічні домовленості валютною угодою. Не заперечували такій позиції й представники Центральних держав.

Обговорення проблеми одразу ж поставило в центр уваги питання укладання військової конвенції. У підсумку урядовці вирішили стояти на таких позиціях: 1) умови покупки 3,6 % серій Держскарбниці, запропоновані німецькими представниками, відхилити; 2) справа конвенції належить розв'язанню тільки українським урядом; 3) офіційно скликати окреме засідання в складі голови Ради міністрів, міністрів фінансів, внутрішніх, військових і закордонних справ УНР за участю представників німецького та австро-угорського урядів: Мумма, Штольценберга, Флейшмана і Форгача².

17 квітня 1918 р. на черговому засіданні комісії по товарообміну Х. Барановський, доповідаючи про перебіг переговорів з валютної позики, повідомив, що українські делегати запропонували Центральним державам, щоб сплату за передані Німеччині та Австро-Угорщині карбованці було здійснено готівковими марками та кронами. Цю пропозицію було

¹ Немановъ Л. М. Финансовая политика Украины. – С. 72.

² ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 9 зв.-10.

відхилено. Натомість німецькі та австро-угорські представники запропонували сплатити білетами державних скарбниць своїх країн. При цьому $\frac{2}{3}$ всієї суми повинні були зберігатися на поточних рахунках у Відні, Будапешті та Берліні; $\frac{1}{6}$ мала б зберігатися там само депозитом і ще $\frac{1}{6}$ передається Держбанкові УНР готівкою. На таку пропозицію українці відповіли рішучим протестом, внаслідок чого представники Центральних держав погодились надати половину і депонувати її в державних банках Відня, Будапешта та Берліна¹.

Тим часом становище в Україні все більше загострювалося. Зростало обопільне напруження й в стосунках між Центральною Радою і німецько-австро-угорським окупаційним командуванням. 30 березня 1918 р. австро-угорський посол в УНР граф Й. Форгач у телеграмі до Відня, повідомляючи міністрові іноземних справ О. Черніну про зубожілий стан на залізничному транспорті України, доповідав про владний та господарчий хаос і «повний крах фінансової системи в Україні»². Там же й промайнула думка, що для виправлення становища «необхідні певний час і зовсім інша державна влада, а не уряд кількох молодих безпорадних революціонерів та соціал-демократичних утопістів»³.

2 квітня 1918 р. головнокомандувач 4-ою австро-угорською армією з Одеси повідомляв Головне армійське командування в Бадені та Міністерство іноземних справ у Відні телеграмою (№ 1354) про критичний стан Центральної Ради і що в Одесі ходять чутки про те, «що німці в Києві готуються взяти на себе повноваження уряду»⁴, тобто повалити Центральну Раду, ліквідувати УНР і встановити окупаційну владу на військово-окупаційних засадах. У підсумку, як відомо, 29 квітня 1918 р. внаслідок державного перевороту на чолі з генералом П. Скоропадським владу Центральної Ради було повалено. УНР припинила своє існування, її заступила новопроголошена Українська Держава у формі Гетьманату П. Скоропадського, який мав диктаторські повноваження.

Фінансова угода між Українською Державою, Німеччиною та Австро-Угорщиною від 15 травня 1918 р.

З квітня 1918 р. тривали й переговори між визначеними з трьох сторін фінансовими комісіями про надання Україною Німеччині та Австро-Угорщині грошової позики, яка мала забезпечити Центральним Дер-

¹ Немановъ А. М. Финансовая политика Украины. – С. 73.

² Ereignisse in der Ukraine 1914–1922 deren Bedeutung und historische Hintergründe. – S. 348-349.

³ Ibid. – S. 349.

⁴ Ibid. – S. 347.

жавам українську валюту для покупок в Україні. Представники України, серед яких були такі відомі економісти як Х. Барановський, Б. Тирмос, С. Тимошенко, В. Ігнатювич, С. Василевський та інші, стали на принципову і обґрунтовану позицію щодо закріплення валютного курсу та умов надання позики.

У підсумку, 15 травня 1918 р., згідно з підписаною фінансовою угодою, обмінні курси валют було встановлено у співвідношенні: 1 австро-угорська крона до 1 гривні (або 2 крони за 1 карбованець) та 0,665 німецької марки до 1 гривні (або 1,33,1/3 марки за 1 карбованець)¹. Німецька преса з цього приводу також зазначала, що «при фіксуванні розрахункового курсу досягнуто згоди було лише після довготривалих переговорів»². Висвітлюючи хід переговорів «Frankfurter Zeitung» (від 19 червня 1918 р.) характеризувала їх результат, як поступку з боку німецьких та австрійських фахівців, «незважаючи на те, що українські делегати наполягали першопочатково на значно вищому курсі, але й цей знижений курс ніяким чином не відповідає дійсній вартості рубля, яка значно нижче. Тим не менш представники Центральних Держав, йдучи назустріч побажанням України, погодилися на цей завищений курс рубля, щоб уникнути подальших втрат на валюті в країні»³. Безсумнівно, хоча й думка німецької преси є дещо упередженою, але загалом вона відповідала дійсному стану речей, адже рубель і карбованець були прирівнені ще Центральною Радою. Так чи інакше, підсумок цих переговорів можна вважати вдалим для України.

Крім того, згідно з «Договором Імператорського Німецького Уряду, Імператорського і Королівського об'єднаного Австро-Угорського Уряду, іменуємим надалі в цьому договорі Центральними Державами – з одного боку; і Урядом Української Держави, іменуємої в подальшому в цьому договорі Україною – з іншого боку» (як він офіційно називався), гетьманський уряд, як зазначалося у §1 угоди, зобов'язувався надати вищевказаним країнам грошову позику у 400 млн крб. (по 200 млн крб. кожній з держав)⁴. Як стверджувала німецька «Frankfurter Zeitung», «Центральні Держави внаслідок того облишені були можливості заощадитися в країні необхідними для своїх закупівель рублями»⁵. Як вказує далі «Frankfurter

¹ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 15. – Арк. 44 зв.

² Frankfurter Zeitung. – 1918. – 19. Juni.

³ Frankfurter Zeitung. – 1918. – 19. Juni.

⁴ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 15. – Арк. 44.

⁵ Frankfurter Zeitung. – 1918. – 19. Juni.

Zeitung», німці, а за ними й австрійці, пішли шляхом перевіреним ними у Бельгії, Польщі та Румунії і взяли позику у місцевого уряду.

Центральні держави позичали в Україні карбованці, проте вони могли не брати одразу по 200 млн крб., а отримувати їх частково по мірі необхідності в Київському відділенні Держбанку через окремо уповноважених осіб (§2). Крім того, згідно з угодою, таким правом контрагенти мали скористатися лише до 31 липня 1918 р., а, отримавши їх, могли, згідно з §3, використати гроші «лише для розрахунків за покупки на Україні або для оплати грошових зобов'язань Українським Державним або приватним Зкладам»¹. Платежі були обов'язковими для прийому до всіх державних установ України і Державного Хлібного бюро та йому подібних закладів.

Найважливішими параграфами договору були §§5 та 6, які, власне, і вказували на умови і механізми використання позики. Позика приймалася за номінальною вартістю скарбових білетів України, з нарахуванням поточних відсотків за курсом $1,33\frac{1}{3}$ марки та 2 крони за карбованець. Механізм виплати в марках та кронах був таким: 50 % (половина від займу кожної з країн) були кредитовані українському урядові марками у німецькому Райхсбанку в Берліні та кронами в Австро-Угорському Держбанку у Відні та Будапешті. За решту 50 % позики Українська Держава «отримує на 25 % (двадцять п'ять відсотків) $4\frac{1}{2}$ % дворічні Німецькі білети Державної Скарбниці (Reichsschatzscheinen) по бажанню України – іменні або вимогові по номінальній їхній вартості з розрахунком поточних відсотків і на 25 % (двадцять п'ять відсотків) – $4\frac{1}{2}$ % дворічні за бажанням України іменні чи вимогові австрійські або угорські білети Державної Скарбниці (Schatzscheinen) по номінальній вартості з розрахунком поточних відсотків»².

Усі фінансові операції, що проводилися згідно з цим договором, позбавлялися від гербового збору і податків. Україна, за §6, отримувала у своє розпорядження німецькі та австро-угорські білети Держскарбниці (відповідно: Reichsschatzscheinen та Schatzscheinen), що депоновані у Берліні, Відні та Будапешті, для розрахунків та власного розпорядження лише у торговельно-економічних та міждержавно-інститутських операціях на терені Німеччини та Австро-Угорщини. Україна не мала, однак, права розпоряджатися закредитованими нею, відповідно до §5, сумами (Guthaben) і переданими їй білетами Держскарбниці (Schatzscheinen) й,

¹ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 15. – Арк. 44.

² Там само. – Арк. 44 зв.

зокрема, «не має права відчужувати такі іншим особам та закладам до витоку одного року після заключення миру між Центральними Державами та всіма нині воюючими з ними великими Державами»¹. Натомість, український уряд міг при бажанні, якщо не складе інших фінансових угод, перепродати отримані ним від Центральних держав скарбові білети їм же назад по номінальній вартості і з поточними (4,5 %) відсотками, викупляти які, по першій його вимозі, вони зобов'язувалися. Суми ж у Райхсбанку та в Австро-Угорському банку приносили Україні 4,5 % річних без оподаткування.

Останні (§§7 та 8) пункти договору вказували, що письмові зносини та розрахунки за цією угодою провадяться через Український Державний банк, Райхсбанк у Берліні й Австро-Угорський банк у Відні та їхніх уповноважених. Якщо ж Центральні держави використають своє право передачі виконання цього договору Консорціуму банків, то у такому випадку іменні зносини та розрахунки могли перейти до управління Консорціуму².

Вищевказані 4,5 % зобов'язання німецької і австро-угорської Держскарбниць, які Українська Держава отримувала на 100 млн крб., становили собою ніщо інше, як облігації видані українському урядові в обмін за готівкові гроші. Серед недоліків угоди була, між інших, тимчасова відсутність права вільного розпорядження належними Україні сумами і використання внесків поза німецького та австро-угорського ринків. Таким чином, те, що Центральні держави зобов'язувалися використовувати отримані від гетьманського уряду суми лише на українському ринку, не можна вважати достатньою компенсацією (хоча з юридичного боку, то був прийнятний паритет) за ці незручності. Німеччина і Австро-Угорщина, закупаючи продукти в Україні, могли швидко використовувати надану їм українську валюту, тоді як Україна стикалася з виснаженим товарним ринком цих центральноєвропейських держав, із заборонаю вивозу з них найбільш важливих і необхідних фабрикатів, а тому й не могла розраховувати на придбання великого обсягу потрібної їй продукції.

Втім, жорстке виконання умов угоди (тобто здійснення закупівель по твердому курсу винятково через Держбанк України) дозволило б уникнути надмірного напливу в країну крон та марок, а це зменшило б до мінімуму і розгул спекуляції іноземною валютою, що, в свою чергу, допомогло б урядові утримувати валютне співвідношення на визначеній межі. Але, з

¹ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 15. – Арк. 45.

² Там само. – Арк. 45 зв.

невідомих причин, статті, що забороняла б представникам Центральних держав провадити закупівлі для своїх військових частин в Україні і вивозу за її межі в угоду включено не було. Не було в ній занотовано й про зобов'язання Центральних держав закуповувати українську валюту лише винятково в національному Держбанку. Їхні уповноважені лише мали на це право. Отже, для них залишався фактично відкритим валютний ринок України для обміну валют по згоді з населенням, що, як правило, дозволяло занижити офіційний курс української грошової одиниці.

Україною, за договором 15 травня, для здійснення цукрових операцій було видано Німеччині й Австро-Угорщині 10 млн крб. (по 5 млн крб. кожній країні). У свою чергу у Берліні в імперському банку в рахунок цих видач було акредитовано 3 млн 333 тис. 333,3 марки готівкою і стільки ж серіями та 5 млн крон готівкою і 5 млн крон серіями Держскарбниці у банку Австро-Угорщини. З першої (німецької) суми Україна використала лише 1 млн 318 тис. 117,90 марки і не скористалася разом з серіями 5 млн 348 тис. 548,76 марками. З австро-угорської суми готівкові крони було використано повністю, а недоторканими залишилися лише крони у серіях. Українська сторона також видала (14 липня) 30 млн крб. міністру торгу і промисловості С. Гутнику для сплати Центральним державам за вугілля, а дещо пізніше ще 83 млн крб. для сплати за придбане для цих країн продовольство. Самі ж Німеччина та Австро-Угорщина, в рамках угоди, 25 липня подали прохання видачі їм 34 млн 500 тис. крб. для сплати за монопольну надбавку за куплений ними цукор. Загалом же, на 15 серпня 1918 р. Центральні держави сплатили Україні 122 млн 798 тис. крб., з яких: за хліб – 29 млн 250 тис. крб., за яйця – 3 млн 125 тис. крб., за худобу – 11 млн 750 тис. крб. і за цукор – 78 млн 673 тис. карбованців. Крім того, через Центральну комісію по вивозу сировини німцями було закуплено на вільному ринку різноманітних товарів на суму у 130 млн крб.¹ З цього видно, що Центральні держави не сповна скористалися можливостями від угоди 15 травня, що означає про їхню активну діяльність на вільному українському ринку. Вищевказане підтверджується й наріканнями на такого роду їхні дії, що були висловлені керівниками краєвих контор Державного Хлібного бюро голові його правління Б. Беренговичу, з'їзд яких відбувся у Києві 12–13 червня 1918 року. Український уряд, за умов окупації терену країни німецькими й австро-угорськими військами, був безсилий якимось чином суттєво вплинути на ситуацію.

¹ Немановъ А. М. Финансовая политика Украины. – С. 76-77.

Тим часом з кінцем липня наближався до завершення термін дії фінансової угоди, укладеної 15 травня 1918 р., яка мала для Української Держави свої певні задовільні і незадовільні боки, але, попри все, стала більше в пригоді економічному і фінансовому господарству країни, ніж навпаки. На порядок денний поставало питання продовження її дії чи укладання нового фінансового договору.

Економічний договір та Фінансова угода між Українською Державою, Німеччиною та Австро-Угорщиною від 10 вересня 1918 р. та їхні підсумки

Переговори про укладання нової фінансової угоди між Українською Державою та Німеччиною і Австро-Угорщиною розпочалися ще в липні 1918 р. (тоді ж закінчувався термін чинності угоди від 15 травня) і велися в рамках загальних переговорів по укладанню між цими країнами нового економічного договору.

10 вересня 1918 р., було заключено «Економічний договір межі Українською Державою з одної, а Німеччини і Австро-Угорщини з другої сторони на господарський 1918/1919 рік»¹. Оригінал договору було написано німецькою мовою, копії – українською та російською, як і 21 додаток до нього². Економічний договір підписали голови представників держав-учасниць переговорів: України – міністр торгу і промисловості Сергій Гутник, Німеччини – цісарський надзвичайних завдань посол, дійсний таємний радник Альфонс барон Мумм фон Шварценштейн, Австро-Угорщини – цісарський і королівський надзвичайний представник, уповноважений посол і тайний радник Іван граф Форгач фон Гімес і Гач. Юридично договір вважався в дії з 1 серпня 1918 р. до 30 червня 1919 р., причому для початку нових переговорів сторони передбачали зійтися в травні 1919 року³. Угода про фінанси складала додаток («прилогу») 6 до основної частини економічного договору.

Основні положення Угоди про фінанси⁴, підписаної 10 вересня, були такими. Згідно з її §1, «Центральні Держави придбають від України на суму 1.600.000.000 карбованців, випущених нею Державних Скарбових знаків та (або) кредитових білетів». За §2, задачу цієї суми вони мали право вимагати повністю або частково, до 30 червня 1919 р., причому вона могла вимагатися сумами не менш від 10 млн за умов, що загальна сума задачі, що просилася, мала не перевищувати цифри у

¹ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 32. – Арк. 261-264.

² Там само. – Арк. 281.

³ Там само. – Арк. 281 зв.

⁴ Немановъ Л. М. Финансовая политика Украины. – С. 209-212.

250 млн крб. у вересні, жовтні, листопаді і грудні 1918 р. та 100 млн крб. у решту місяців 1919 р. до кінцевого терміну дії угоди. Центральні держави зобов'язувалися до 20 числа кожного місяця повідомляти Україні, яку суму вони планують придбати протягом наступного місяця. Якщо у певний місяць Центральні держави недоотримають визначеної місячної частки позики, то вони зберігали за собою право збільшити на недовзяту суму у наступні місяці з пропорційним її поділом по них. Для здійснення видачі грошей Україна зобов'язувалася відкрити для осіб та установ, вказаних Центральними державами, у конторах Держбанку в Києві, Одесі і Харкові, поточні рахунки в карбованцях і кредитувати їх сумами, які будуть вказуватися цими державами. Відкриття рахунків в інших відділах Держбанку мало здійснюватися лише після попередньої згоди останнього. Україна гарантувала, що суми, які були б кредитовані по цих рахунках, будуть виплачуватися у будь-який момент, у випадку вимоги, готівкою. Однак Центральні держави мали прийняти всі міри, щоб сплати по цих рахунках за можливістю відбувалися чеками.

Україна уклала договір (виходячи з його §3) у передбаченні, що Центральні держави зроблять все від них залежне для допомоги Україні у проведенні грошової реформи, а саме візьмуть на себе видрук кредитових білетів і доставку паперу та фарб. Державна типографія у Берліні зобов'язувалася збільшити до 1 січня 1919 р. прийняте нею раніш замовлення на друк білетів до загальної суми у 11.500 млн грн., рівних 5.750 млн крб. різної вартості. У той же час, Україна звільнювалася від зобов'язання надавати Центральним державам українську валюту, поскільки німецька державна типографія не достарчила їй обумовленої кількості кредитових білетів. Проте, якщо б ці держави не використали свого права придбати кошти за відомий період, то невиконання зобов'язань німецької держтипографії також не мало б прийматися до уваги на відповідну суму. У випадкові ж, якщо типографія пізнішими поставаннями нових білетів поповнить недостачу, то право Центральних держав збільшується за рахунок сум, від здачі яких Україна відмовилася у попередні місяці. За §4 угоди, Центральні держави могли використати отримані суми лише для покриття потреб своїх військ в Україні і цивільних організацій, що у ній розташовані, по закупівлі продуктів, а також для розплати по інших своїх зобов'язаннях у межах України. Україна також (згідно з §5) зобов'язувалася постачати Німеччині й Австро-Угорщині грошові знаки, які мають необмежену платничу силу і однакові вартістю з карбованцем, що випускається на підставі закону 19 грудня 1917 р., а

також гарантувала, що під час дії вказаного договору законна вага чистого золота у карбованцях буде не нижчою золотого вмісту двох австро-угорських крон.

Центральні держави (відповідно до §6 угоди) могли придбати карбованці за таких умов: Україна отримує готівкою загалом до 5 млн. марок й 5 млн крон, пропорційно тій частині загальної суми (1 млрд 600 млн крб.), яка дійсно виявиться зданою цим державам. Розрахунок переводився за курсом 85 коп. за марку і 50 коп. за крону. Залишок вартості наданих Центральним державам карбованців сплачувався наполовину марками, наполовину кронами за вищевказаним співвідношенням так: 50 % загальної суми сплачується українському урядові кредитуванням поточного рахунку у Держбанку в Берліні для частини сплати у марках та Австро-Угорському банку в Відні і Будапешті, для сплати у кронах. На решту 50 % Україна отримує: на 25 % дворічні 3,5 % німецькі державні скарбові зобов'язання за номінальною ціною з дорахуванням відсотків що narosли, і на 25 % державні скарбові зобов'язання Австро-Угорщини за номінальною вартістю з дорахуванням до їхньої ціни відсотків, що набігли. Німецькі держзобов'язання були вартістю у 100 тис. марок, австро-угорські – у 100 тис. крон або ж, за бажанням України, у вартості кратній 100 тисячам. Німецькі, австрійські та угорські зобов'язання мали бути здані до Державного банку у Києві. Втім, ці зобов'язання підлягали відновленню, через те, що Україна на той час (за §7 угоди) ще не могла вільно ними розпоряджатися.

Згідно з §7 Угоди про фінанси, щодо вищевказаних кредитованих Україні поточних рахунків, а також сум, які передавалися їй Державними скарбницями і що були надані винятково для валютних потреб України, гетьманський уряд міг вільно ними розпоряджатися лише «не раніше одного року після заключення миру між Центральними Державами і всіма п'ятьма Великими Державами, що знаходяться з нею в дійсний час у стані війни»¹. Зокрема, Україна протягом цього терміну не могла перепоступитися цими сумами, однак мала право, ще до витоку терміну, скористатися ними на таких підставах: відкритими їй рахунками у Держбанках в Берліні, Відні та Будапешті та державними скарбовими зобов'язаннями цих держав Україна могла скористатися лише для придбання товарів у вказаних Центральних країнах, для сплати по боргах їхнім державним і приватним установам й особам для передачі їх на рахунки, що відкрива-

¹ Немановъ А. М. Финансовая политика Украины. – С. 211.

ються українським урядом у банках та банківських домах цих держав, які є допущеними до валютних операцій. Таким чином, Україна навіть не могла сама розпоряджатися невикористаними сумами раніш, ніж через рік після укладення загального миру. Реалізація скарбових зобов'язань (за умови, якщо між договірними країнами не буде підписано нової угоди) могла бути здійснена лише шляхом їхнього зворотного продажу за номінальною вартістю тій державі, яка їх випустила, з нарахуванням відсотків, що набігли. Зі свого боку, Центральні держави зобов'язувалися купувати в Україні ті зобов'язання (з відсотками, що набігли), які ними було випущено, за номінальною ціною, відповідно до належного права України розпоряджатися зазначеними зобов'язаннями. Для розрахунків з іншими країнами (тобто поза Німеччиною та Австро-Угорщиною) Україна могла скористатися своїм поточним рахунком в марках, у розмірі 1 % вартості зданих нею карбованців через Розрахунковий відділ у Берліні та подібним рахунком у кронах, також у розмірі 1 % вартості зданих нею карбованців, через Розрахункові відділи у Відні та Будапешті. Поточні рахунки у німецькому Райхсбанку та австро-угорському Держбанку сплачуються 3,5 % річних, без вирахування державних податків¹.

Сплата за хліб, цукор і спирт Центральними державами України здійснювалася відповідно до фінансової угоди. У випадковій, якщо б економічний договір з якихось причин, було б припинено, то вказані країни «оплачуватимуть за хліб, цукор і спирт по половині в марках і коронах по курсах і постановах фінансового договору; виняток становить хліб оскільки, що Україна до його добування не дає достаточних засобів. Право Центральних держав платити за хліб, цукор і спирт в карбованцях не порушується. Оскільки Центральні держави ці карбованці одержуватимуть на підставі вивозів для приватних українських установ мають вони їх переважно вживати до оплати хліба»². Крім того, як додається у Протоколі економічного договору від 10 вересня, «коли вивіз був dokonаний для українських урядових установ, то заплата повинна відбуватися шляхом зарахування. Оскільки в прилогах до економічного договору означені є ціни в рублях, то вони рахуються як постановлені в карбованцях; через те не порушується право Центральних держав остільки платити рублями, оскільки вони мають право ввоза рублів»³. Згідно з угодою, Центральні держави мали право завезти в Україну не більш як 500 млн

¹ Немановъ Л. М. Финансовая политика Украины. – С. 211-212.

² ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 32. – Арк. 262 зв.

³ Там само. – Арк. 263.

російських рублевих грошових знаків. Проте ці держави обіцяли, керуючись бажанням сприяти Україні у проведенні грошової реформи, вжити заходів до того, щоб це право, по можливості, не було повністю використано, а рублі будуть ввозитися виключно для потреб австро-німецьких військ в Україні.

Що ж торкалося ввезення рублів військовими чинами і представниками закупівельних цивільних організацій та всіма іншими особами, то таке допускалося лише у розмірах, дозволеними українськими законами. Однак Центральні держави все ж зберігали за собою право на необмежене ввезення рублів за умов, якщо, через будь-які причини, до 1 січня 1919 р. Україна не проведе запланованої нею фінансової реформи, наприклад не встановить терміну обміну рублів на карбованці. У той же час, Центральні держави цього права не отримають, якщо імперська друкарня Німеччини не виконає своїх зобов'язань по видруку кредитових українських білетів, внаслідок чого, здійснення реформи стане неможливим. Цим правом Центральні держави могли б скористатися також і тоді, коли б протягом трьох тижнів після 1 січня 1919 р. курс карбованця у вільному обігові в Україні не був би, принаймні, на 10 % вище середнього курсу рублів в купюрах у 1000, 250, 50 та 25 рублів¹.

Такими були основні положення договору від 10 вересня 1918 р. між Україною і Німеччиною з Австро-Угорщиною у фінансовій сфері. Умови його були вкрай обтяжливими для Української Держави і набагато важчими порівняно з попередньою фінансовою угодою, укладеною між цими країнами 15 травня того ж року. Перш за все, відсотки по облігаціях зменшувалися з 4,5 % до 3,5 %, тобто умови позики були гіршими за попередні. Залишалася в силі іммобілізація поточних рахунків України в імперському банку у Берліні та австро-угорському банках у Відні та Будапешті. Обмовка про право України використати з них по 1 % для сплати своїх зобов'язань поза Німеччиною та Австро-Угорщиною, у кращому випадкові, дозволила б їй скористатися досить незначною сумою у 10 млн марок і 16 млн крон, що не могло б задовольнити величезні потреби України, а тим паче компенсувати заблокування її рахунків до року після завершення світової війни.

З угоди також видно, що головний сенс її полягав для Гетьманату у найшвидшому створенні власної твердої валюти і фінансової системи, а також у перешкодженні напливу російських рублів, які знецінювали на-

¹ Немановъ Л. М. Финансовая политика Украины. – С. 84.

ціональну грошову одиницю. Що стосується поступок України, зокрема, у встановленні валютного паритету чи у зниженні відсоткових ставок по облігаціях німецької та австро-угорської скарбниць, то тут, серед причин суто політичних і мілітарних, викликаних тиском Центральних держав і зазначеними вище інтересами України, як обґрунтовано зауважує Л. Неманов, існували причини й фінансового характеру. Він пояснює, що, згідно з економічним договором, Центральні держави отримували право компенсувати недопоставлений їм хліб цукром з розрахунком 1 пуд цукру за 8 пудів хліба. При цьому австро-німці наполягали, щоб ціна цього цукру не перевищувала 100 крб. за пуд, український же уряд вимагав, щоб цей цукор продавався Центральним державам за цінами, що були встановлені для населення України, але не більшими як 120 крб. за пуд.¹

Це питання обговорювалося у Раді міністрів 22 листопада², рішення якої було відображено у записці міністра фінансів А. Ржепецького до Кредитової канцелярії, у котрій, зокрема, зазначалося: «Рада міністрів одноголосно постановила визнати цілком недопустимим продаж Центральним державам цукру за цінами, більш низькими, ніж ті, за якими цукор продається населенню. Тому продаж цукру Центральним державам може бути здійснено лише за такими цінами: 2500 тис. пудів по 100 крб. пуд, решта 3 мільйони пудів за ціною, не вище 120 крб. за пуд. Лишок виробництва поверх 20 міл. пудів у розмірі 30 % вступається Центральним державам за ціною не вище 120 крб. пуд. Представники Центральних держав спочатку переговорів запропонували такі умови валютної угоди: ввезення Центральними державами 500 міл. рублів російських. За цих умов курс встановлюється у 85 коп. марка і 50 коп. крона і тільки, при обмеженні ввезення, ціна підвищується за кожні 50 мільйонів на 4,5 %. Отже, ми і тоді могли вже встановити такий курс. В дійсний час ми прийняли першопочатковий курс і ще поступилися 1 %, призначивши 3,5 %. Це ми зробили тільки тому, що отримали згоду на ціну нашу на цукор»³. Таким чином, записка свідчить, що поступки України в питанні курсу марки і крони, а також у висоті відсоткової ставки по облігаціям були відповіддю на згоду Центральних держав щодо порівняно високої ціни на поставлений цукор. Безсумнівним є, що згода ця була отримана Україною досить дорогою ціною, але безумовним є й те, що така політика Міністерства фінансів була правильною. Адже продаж німцям й австрійцям цукру за нижчою ціною, ніж

¹ Немановъ Л. М. Финансовая политика Украины. – С. 89.

² ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 57.

³ Немановъ Л. М. Финансовая политика Украины. – С. 90.

населенню, не лише знизив би надходження до бюджету, але й викликав би справедливе обурення у різних верствах того ж таки населення, яке й так було невдоволене окупантами. Крім того, це значно похитнуло б і стан гетьманського режиму, який мав достатню кількість невдоволених як серед широких народних мас, так і серед різного роду політичних кіл.

Одночасно з підписанням економічної угоди, 10 вересня 1918 р. між Українською Державою, Німеччиною та Австро-Угорщиною було досягнуто також «Угоди про митні пошлини», згідно з якою митні тарифи для полегшення товарообміну між країнами було зменшено. Закон з цього приводу вступав в дію з дня його підписання. 24 вересня за №6241 Міністерством Фінансів в додаток до вищезазначеної угоди було видано окремих «Обіжників про пристосування пільгового тарифу до товарів, які привозяться з Німеччини, Австро-Угорщини, Болгарії і Туреччини». В обіжнику оголошувалось для митних установ звернути увагу на §2 підписаної 10 вересня угоди, в якому зокрема вказувалося, що «1) виплачені Центральними Державами після червня ц. р. більш високі, в порівнянні з встановленими згодою, ставки не підлягають зверненню і 2) за товари ввезені до 1 червня ц. р. повинні бути виплачені ставки, згідно з законом 15 лютого і 18 березня 1915 року і, оскільки це не мало ще місця, ця виплата повинна бути зроблена додатково». Отже, як видно, митна угода торкалася винятково товарів, які перетинали кордон тільки після 10 вересня.

Ці заходи сприяли збільшенню товарообміну між Україною та Центральними країнами, який, на жаль, не встиг набути свого потенційного розширення через протигетьманське повстання, що незабаром вибухнуло, та пізніший крах гетьманської держави. На перешкоді істотному збільшенню товарообміну стали також і революційні події в Австро-Угорщині та Німеччині, які побічно вплинули й на хід подій в Україні. Виснаженість військовою економікою головних держав Центрального блоку, як зазначав очевидець, врешті призвела до того, що німці скуповували в українців навіть «такі предмети, як електрична арматура і лампочки»¹. Київський присяжний повірений і відомий єврейський громадський діяч А. Гольденвейзер, характеризуючи економічне піднесення за часів Гетьманату, з цього приводу згадував, що німці не змогли заволодіти українським ринком, а «забезпечений збут все можливих товарів до Німеччини та Австрії утворював і в чисто економічному сенсі досить благоприємну кон'юнктуру для

¹ Гай-Нижник П. Торговельно-промислова політика уряду Української Держави Гетьмана П. Скоропадського 1918 року // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – Т. 2. – К., 1997. – С. 353-395.

нашого краю»¹. Таким чином, у торгівлі України з державами Центрального блоку експорт переважав над імпортом (активне торговельне сальдо), головну масу якого склали продовольчі товари. З них, в загальному, як повідомляв австрійський посол у Києві граф Й. Форґач до Міністерства закордонних справ у Відень, з квітня по листопад 1918 р. Центральними державами в Україні було закуплено і вивезено 113 тис. 421 тонну зерна та хлібопродуктів. Харчових продуктів до Австро-Угорщини було закуплено і вивезено: масла – 2 млн 170 тис. 437 кг., олії (харчової) – 977 тис. 105 кг., сиру – 325 тис. 103 кг., риби – 437 561 кг., яловичини – 55 тис. 421 тушу, коней – 40 тис. 027 голів, м'яса (в консервах) – 1 млн 571 тис. 569 кг., цукру – 24 млн 973 тис. 443 кг., яєць – 42 тис. 433 скрині, різних інших – 7 млн 836 тис. 287 кг.² Всього ж до двох провідних Центральних держав 30 тис. 757 вагонів вивезено законно і 15 тис. вагонів нелегально, з чого до Австро-Угорщини було вивезено продуктів 13 тис. 037 вагонів на суму у 450 млн крон. Україною до Центральних держав поставлялися і сировинні матеріали, однак частка їх в експорті була мізерною. Певна ж кількість сировини навіть імпортувалася (вугіль, нафта, гас). Закупувалися Україною також папір, ліки, виробы машинобудування та хімічної промисловості тощо.

Зрозуміло, що угода від 10 вересня не була виконана повністю через політичні обставини, в жовтні Німеччина й Австро-Угорщина капітулювали у війні з державами Антанти, а 14 грудня припинив своє існування й Гетьманат П. Скоропадського. Втім, за свідченнями української Кредитової канцелярії, згідно з угодою, з 1600 млн крб. Німеччині та Австро-Угорщині було надано 700 млн крб. (по 350 млн крб. кожній)³. На рахунок українського Держбанку, як вказано у його балансах, восени 1918 р. з'являються перші суми, отримані ним взамін карбованців, що були надані Центральним державам. Так, 23 вересня було внесено суму у 53 млн 400 тис. крб., 1 листопада ця сума зросла до 415 млн крб., а 23 листо-

¹ Гай-Нижник П. Торговельно-промислова політика уряду Української Держави Гетьмана П. Скоропадського 1918 року. – С. 353-395.

² Там само.

³ * Зі своїх 350 млн Німеччиною було сплачено 411 млн 764 тис. 700 марок, в тому числі 180 млн. 3,5% двоохрічними серіями Дежавної скарбниці і 230 млн 764 тис. 700 марок готівкою, що були занесені на поточний рахунок української Держскарбниці у Райхсбанку. З цієї суми 50 млн марок було переведено на поточний рахунок до Deutsche Bank, 50 млн марок перераховано на поточний рахунок до Dresdener Bank, а також переведено в різні місця за розпорядженням українського уряду 70 млн марок, що дало 60 млн 900 тис. крб., які було віднесено на поточний рахунок Кредитової канцелярії.

пада (в день останнього зведеного балансу Держбанку) вона становила 527 млн 352 тис. карбованців.

Видача української валюти Німеччині та Австро-Угорщині здійснювалася таким чином. 8 жовтня Центральним державам було відкрито у Держбанку кредит на 50 млн крб. У жовтні ж їм було запропоновано замість передбачених угодою 250 млн.крб. лише 218 мільйонів. Це було пов'язано з тим, що держтипографія у Берліні виготовила українських грошових знаків на 1.119.200 млн крб. замість 1.289 млн крб., тобто на 13 % менше, ніж було умовлено¹. 9 листопада Центральні держави отримали право на придбання лише 159 млн 250 тис. крб. (замість 250 млн крб.), через те, що у жовтні берлінська друкарня виготовила замість 3.453.950 тис. крб. лише 2.199.335 тис. крб. (на 36,3 % менше). У цей час у Німеччині вирувала революція й німці вимагали видачі всієї суми, що й було задоволено Міністерством фінансів з умовою, що суму, якої не вистачало, буде вираховано з наступних місяців. У листопаді Австро-Угорщиною було взято 19 млн крб., у грудні нею було запрошено 62 млн крб., але з якихось причин отримано не було. Німеччиною у листопаді було взято 156 млн крб., у грудні 62 млн крб., а на січень 1919 р. нею просилося 100 млн карбованців. У грудні ж німецьке командування в Україні отримало від останньої 45 млн крб. для охорони банків від повстанців, однак окупаційні війська відмовлялися виконувати це завдання (наприклад, було розграбовано полтавське відділення Держбанку). У зв'язку з цим, український уряд заявив верховному командуванню, що Україна вимушена буде відмовити йому у подальшій видачі грошей і, зокрема, буде припинено видачу вже обумовлених 180 млн карбованців. Загалом же, якщо приймати всі зафіксовані суми, як надані, то можна зробити висновок, що Україна надала Центральним державам 730 млн крб. Вона ж отримала лише 70 млн марок і 180 млн крон, а 341 млн марок було іммобілізовано у німецьких банках в серіях та готівкою².

¹ Немановъ Л. М. Финансовая политика Украины. – С. 91-92.

² * 14 грудня 1918 р. Гетьманат П. Скоропадського припинив своє існування. Утім, його міжнародні фінансові трансакції не залишилися безплідними. В архівах, наприклад, Райхсбанку зберігся документ, який вказує на загальну суму українських авуарів, які у ньому було розміщено внаслідок фінансових угод Української Держави з Німеччиною від 15 травня та 10 вересня 1918 р., станом на 14 січня 1919 р. Їхня загальна сума становила 452 млн 945 тис. марок, яку Райхсбанк округлив до 453 млн марок. З них 2 млн 065 тис. марок складали 4,5 % активи, 3 млн 340 тис. – двохрічні 4,5 % цінні папери, 239 млн 802 тис. – 3,5 % активи, 187 млн 200 тис. – двохрічні 3,5 % цінні папери, 20 млн 067 тис. – 3,5 % активи, 466 тис. – рахунок Кредитової канцелярії українського Міністерства фінансів і 5 тис. марок знаходилося на рахунку гетьманського посла у Берліні барона фон Штейнгеля. Суми ці становлять фактично державний борг Німеччини Украї-

Крім того, Центральні держави так і не повернули Україні борг у 200 млн крб. за цукор та іммобілізованих 520 млн крон у австро-німецьких банках¹.

15 жовтня 1920 р. П. Скоропадський в інтерв'ю швейцарській «Gazette de Lousanne» (№ 287) заявить, що наприкінці 1918 р. гетьманська Україна була забезпечена грошовою масою у більш як 4 мільярди у закордонній валюті, які можна кваліфікувати як офіційні міжнародні валютні запаси (official international monetary reserves) Української Держави, що були накопичені також і завдяки вищевказаним міжнародним фінансовим угодам. Ми жодним чином не вважаємо, що зовнішньофінансові угоди гетьманського уряду було укладено успішно, як висловилися б древні «sine macula et ruga»², але, визнаючи їхній вимушений характер для України і недосконалість, зауважуємо, що і серед цих кабальних умов були й такі, що принесли певну користь (або могли це зробити, за умов інших політичних наслідків для Гетьманату у розвиткові подій восени 1918 р.) для державної України.

З приходом на терен України у 1918 р. німецьких та австро-угорських військ на її ринок почали стихійно надходити марки та крони. За Гетьманату курс цих валют було встановлено згідно з відповідними угодами між Центральними державами і Україною, однак в листопаді 1918 р., коли виявилася остаточна воєнна поразка провідних країн Четвертного блоку, курс їхніх валют почав падати. У Міністерстві фінансів України одразу ж зреагували на цей факт, розуміючи, що фіксований курс обігу марок та крон може виявитися досить збитковим не лише для населення, але й для держави. З метою запобігти цьому було вироблено закон, що мав захистити інтереси Держбанку України та тримачів німецької і австрійської валюти. Законопроект «Про умови обігу на території України германських та австрійських грошових знаків» було представлено міністром фінансів на розгляд уряду 1 листопада, який ним й було ухвалено³.

Згідно із законопроектом, марки і крони повинні були прийматися від німецьких та австро-угорських військових приватними особами, держав-

---

ні. На початку 1919 р. ці рахунки було заморожено Німеччиною всупереч нормам міжнародного права і, власне, німецького законодавства, факт чого міг бути оскарженим відповідно уповноваженими представниками Директорії УНР, як правонаступниці державної влади в Україні. Німецька ж влада відмовлялася від взятих на себе за Гетьманату зобов'язань, мотивуючи таку позицію відсутністю в Україні єдиної державної влади й існуванням в ній одразу кількох урядів.

¹ Немановъ Л. М. Финансовая политика Украины. – С. 93-94.

² * Sine macula et ruga (лат.). – Без плями і зморшки.

³ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 25.

ними й приватними закладами лише в сумі до 250 марок і 400 крон для кожної окремої сплати за курсами, що оголосяться міністром фінансів, а прийняття цих валют від приватних осіб взагалі було необов'язковим. Прийняті приватними особами та закладами марки й крони могли бути обмінаними на карбованці в установах Держбанку відповідно до ново-встановленого міністром фінансів курсу. Однак з невідомих причин такі постанови проекту закону потім було відхилено Кабінетом С. Гербеля. Утім, все ж таки, 8 листопада 1918 р. було зроблено розпорядження про повне припинення обігу крони, яку, проте, Держбанк ще продовжував приймати за курсом 45 коп. за крону сумою, що не перевищувала 300 крон на одну особу¹.

Крім того, ще 25 листопада 1918 р. урядом України було ухвалено доповідь міністра фінансів про утворення для об'єднання і здійснення закордонних розрахунків, скарбових установлень, Міжвідомчого комітету при Міністерстві фінансів та Розрахункової палати при його Кредитовій канцелярії². Дещо раніше (22 листопада 1918 р.) урядовцями було вирішено створити при Кредитовій канцелярії Міністерства фінансів особливе бюро для ліквідації розрахунків з Німеччиною та Австрією у зв'язку з чим товаришеві (заступникові) міністра К. Заммену було доручено підготувати відповідний законопроект³. Утім, у перебігу урядового засідання, було вирішено, щоб у цьому бюро сконцентровувалися не лише розрахунки з названими країнами, а й зо всіма іншими державами, з якими в Україні існували розрахункові стосунки. Разом з тим, урядом було постановлено «попередити всі відомства про те, що всі розрахунки з Німеччиною і Австрією повинні бути здійснені через установлене при Міністерстві Фінансів розрахункове бюро, і що з цього приводу до його установлення всі розрахунки з цими державами повинні бути призупинені»⁴. Переможне просування повстанських військ на чолі з Директорією і подальші політичні події, які призвели до падіння влади П. Скоропадського, однак не відвели часу і можливості для здійснення цього задуму.

Після падіння Гетьманату на українські кошти, що зберігалися у банках Австрії, Угорщини та Німеччини, претендували одразу кілька українських державних центрів, зокрема емігрантська організація самого колишнього гетьмана П. Скоропадського (його представник Г. Зеленевський

¹ Немановъ Л. М. Финансовая политика Украины. – С. 56.

² ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 61 зв.

³ Там само. – Арк. 57-57 зв.

⁴ Там само. – Арк. 57 зв.

навіть здійснив поїздку з цього приводу до Відня), український радянський уряд Х. Раковського, західноукраїнський екзильний уряд диктатора Є. Петрушевича та уряд Директорії УНР головного отамана С. Петлюри.

Згодом із загальної суми збережень гетьманського уряду у німецьких та австро-угорських банках владі Директорії вдалося зняти готівкою 700 млн та 150 млн серіями (облігаціями). З них на власний рахунок у Dresdener Bank в Берліні було перераховано 100 млн крон, на рахунок у Wiener Bankverein у Відні – 100 млн крон та у Станіславів з Відня – 50 млн та в інші місця 180 млн крон. Загалом було використано 530 млн крон готівкою та залишилося вільними 20 млн готівкових крон і на 150 млн серій. Крім того, як свідчить відповідна довідка Кредитової канцелярії, контрвалютою у 180 млн крон – 90 млн крб. було перераховано на поточний рахунок Державного банку УНР. Ще 200 млн крон було переведено до Берліна у Dresdener Bank та до Відня у Wiener Bankverein.

Що ж до претензій екзильного уряду ЗУНР, мотивованих тим, що Галичина була складовою частиною Австро-Угорщини, то О. Шульгін у меморандумі з Парижу від 4 липня 1921 р., який був своєрідним відгуком на рапорт члена юридичної комісії репарацій п. Беата, на основі конкретних фактів спростовує претензії інших сторін (окрім УНР) на депозити. Так, зокрема, він писав: «Отже, є очевидним, що «Галицька республіка» і її Національна Рада не можуть мати жодних претензій на фонди, депоновані урядом Скоропадського в той час, коли була частиною Австро-Угорщини»¹. Він обґрунтовує свою позицію §5, розділу 205 Сен-Жерменського мирного договору підписаного між Антантою та Австро-Угорщиною. Там, зокрема, говорилося, що на держави, що входили в склад імперії не буде накладено жодних зобов'язань щодо військових боргів колишнього австрійського уряду, але уряди цих держав та підданці не могли в жодному разі ставити вимоги іншим державам за військові борги, в тому разі коли ці держави є власниками боргових зобов'язань. Тож Національна Рада, що представляла Галицьку Республіку, як представниця колишньої австрійської території, не могла претендувати на ці грошові фонди.

Розділ 10 цього меморандуму стосувався безпосередньо питання повернення грошових фондів. У ньому наводилися конкретні суми, що повинні бути повернені. У цілому, можна констатувати, зазначав О. Шульгін, що більша частина із всієї суми на яку претендувала УНР Директорії, а це

---

¹ ЦДАВО України. – Ф. 3619. – Оп. 3. – Спр. 19. – Арк. 109.

51.422.000 млн крон, «буде видана австрійським фірмам (і безпосередньо їхнім представникам)»¹.

Активна протидія уряду УСРР на чолі з Х. Раковським намаганням уряду УНР опанувати цими коштами не дозволили досягнути позитивного рішення цієї проблеми. Не прагнув повертати такі суми й австрійський уряд². Місії та діяльність відомих політичних діячів УНР Директорії М. Василька та Х. Барановського, їх чисельні контакти, поїздки в Німеччину, Францію, Італію, Австрію не принесли вагомих результатів. Важливою перешкодою позитивного вирішення цього питання був той факт, що уряд УНР остаточно втратив свою територію, що давало привід суперникам вміло використовувати цей козир у дипломатичній боротьбі. Антанта все більше схилилась до співробітництва з РСФРР (а, відповідно, і з УСРР), що послаблювало позиції УНР. У свою чергу, харківський радянський уряд на чолі з Х. Раковським з березня 1919 р. три роки висував власні претензії на українські авуари у Райхсбанкові, допоки конференцією у Рапалло (незважаючи на вимоги делегації УСРР, яку проте не підтримала делегація РСФРР) не було зафіксовано відмову від взаємних домагань, внаслідок підписаного радянсько-німецького договору. Відтак гроші українцям не були повернуті. Лише невелика частина грошей була виплачена П. Скоропадському та А. Макаренку у вигляді персональних пенсій. Утім невдовзі Х. Раковський все ж домігся винесення питання українських авуарів за межі Рапальського договору, але вступ у грудні 1922 р. УСРР до складу СРСР надовго зняло його з порядку денного української політики³. Сучасна держава Україна офіційно не висувала претензій на ці кошти.

Гай-Нижнык Павло. Финансовые отношения Украины с Австро-Венгрией (конец 1917–1918 гг.).

Анотация: В статье раскрываются украинско-австро-венгерские финансовые отношения, финансовые аспекты Брестского договора, проекты финансовых соглашений между УНР и Австро-Венгрией, финансово-экономические соглашения Украинской Державы (Гетманата) с Австро-Венгрией в период конца 1917–1918 гг. и их последствия.

¹ Там само. – Арк. 111

² Перша світова війна завдала інфляційного удару по всіх країнах Європи, гіперінфляція охопила й Австрію та Угорщину, які зазнали поразки у війні. За англійський фунт стерлінгів, наприклад, у березні 1919 р. у Відні платилося 113 австрійських крон, а за 100 українських карбованців – 160–170 крон [Мартос Б., Зозуля Я. Гроші Української Держави. – Мюнхен, 1972. – С. 28].

³ ЦДАВО України. – Ф. 3619. – Оп. 3. – Спр. 19. – Арк. 111.

Ключевые слова: международная финансовая политика, валютный курс, финансовый договор, Австро-Венгрия, УНР, Украинская Держава, Гетманат, авуары.

Hai-Nyzhnyk Pavlo. Financial relations of Ukraine with Austro-Hungary (end of 1917–1918).

Annotation: The article deals with Ukrainian-Austro-Hungarian financial relations, financial aspects of the Brest agreement, projects of financial agreements between UNR and Austro-Hungary, financial-economical accords of the Ukrainian State (Hetmanat) with Austro-Hungary during end of 1917 – 1918, as well as their consequences.

Keywords: international financial policy, exchange rate, financial agreement, Austro-Hungary, UNR, Ukrainian state, Hetmanat, assets.